

Izvorni znanstveni članak
UDK 850-6 TEOTOCHI MARIN, I: SORKOČEVIĆ, M. (093):929.52
Primljeno 27.1.1994.

Žarko Muljačić

Berlin

ISABELLA TEOTOCHI MARIN I MIHO SORKOČEVIĆ: JEDNO KNJIŽEVNO PRIJATELJSTVO

Na osnovi 32 pisma Miha Sorkočevića Isabelli Teotochi Marin (1786-1795) autor je otkrio nove podatke o hrvatsko-talijanskim književnim vezama i o tajnovitim putovanjima Miha i Lukše Sorkočevića u ljeto 1788.

Dom kontese Isabelle Teotochi (1760-1836) bio je za vrijeme skoro 60 godina prva književno-umjetnička adresa Venecije. Pod okriljem ove učene književnice, koja se rodila na tada mletačkom otoku Krfu kao kći konte Antonija Teotochi i Nicolette Veia, u tom su se salonu sastajali ponajbolji domaći i strani književnici, likovni umjetnici, učenjaci i drugi uglednici obaju spolova, i to ne samo oni koji su stanovali u gradu na lagunama ili u njegovoj blizini i daljoj okolini, nego i oni koji su se u Mlecima zatekli na proputovanju a imali su pismenu preporuku nekog stalnog gosta da su ozbiljne osobe i kao takve dostojne da tu budu primljene. Tri skoro podjednako duga perioda u povijesti tog salona, od kojih prvi završava upadom francuske vojske u Sjevernu Italiju i padom Mletačke Republike (1796-1797), drugi porazom Napoleona (1813-1814) a treći smrću kontese, odgovaraju otprilike trima književno-umjetničkim pravcima te uzbuđljive epohe (prosvjetiteljstva u koegzistenciji s prvim nejakim klicama predromanticizma, neoklasicizmu i romanticizmu) i, ujedno, nekim važnim datumima u Isabellinu privatnom životu. To su bili: poništenje prvog braka, sklopljenog već 1776. s mnogo starijim, ružnim i slabo imućnim Carlom Antoniom Marinom (koga su gosti od milja zvali *sor Carletto*) u srpnju 1795. god. i novi brak s državnim tužiocem Republike Giovannijem Albrizzijem (u ožujku 1796), s kojim je imala sina Giuseppea (1799-1860). Njen drugi muž preminuo je krajem 1811. godine.¹

Poštovanje i uvažavanje između "mletačke Madame de Staël" (tako ju naziva lord G. B. Byron) i njenih gostiju bilo je uzajamno. Hrvatski književnik Antun Sorkočević (1775-1841), koji ju je upoznao najvjerojatnije za vrijeme svog boravka u Mlecima 1800, ocijenio je nju, odnosno njen gostoljubivi dom 1817. god. kao "centre de la société la meilleure et la plus spirituelle"² Ippolito Pindemonte (1753-1828), koji je, s manje sigurnosti nego Ugo Foscolo (1778-1827), bio smatran njenim ljubavnikom, zvao ju je "la saggia Isabella" i Temira (po imenu božice ljubavi iz Montesquieuova romana *Temple du Gnide*, objavljenog 1725) itd. Sa svoje

1 Usp. Muljačić (1990), gdje su navedena i djela koja se ovdje ne ponavljaju. Palača gde Isabelle nalazila se u Calle delle Ballotte, a poslije 1800. god. u Calle Lunga San Moisè. Preko ljetnih mjeseci salon "se selio" u obiteljsku vilu u blizini Trevisa u zaseoku Gordigiano (San Trovaso sul Terragli), odnosno u Maiano (Furlanija).

2 To je uradio u CAS, pismo 35, od 28. travnja 1817, kojim svoju prijateljicu, koja se sprema na put u Pariz, preporuča da bude primljena kod Madame de Staël. Do sastanka dviju dama nije došlo, jer je francuska književnica bila na smrt bolesna.

strane, ona se nekima od svojih obožavalaca odužila prikazavši njihove stvaralačke i ljudske vrline u knjizi *Ritratti* (koja je tiskana prvi put 1807, a u proširenom izdanju 1826). Tu su najuspjelija poglavlja ona u kojima su obrađeni V. Alfieri (1749-1803), M. Cesarotti (1730-1808), G. G. Byron (1788-1824), I. Pindemonte, U. Foscolo i kipar A. Canova (1757-1822), o čijim djelima s mnogo žara i znanja govori i jedna njena monografija iz 1831. god. Osim spomenutih i nekolicine obiteljskih prijatelja (npr. T. Moceniga Soranza) i mnogih mletačkih uglednika ili lokalnih veličina, npr. A. Memma (1729-1793), C. Zacca (1760-1836), F. Agliettija (1757-1836), L. Querinija i dr, u njenu su kuću navraćali i brojni drugi, još nespomenuti Talijani, npr. pjesnik V. Monti (1754-1828), povjesničar umjetnosti E. Q. Visconti (1751-1818), prirodoslovac L. Spallanzani (1729-1799), filolog G. Rosini (1776-1855), geograf A. Balbi (1782-1848), matematičar F. M. de Franceschinis (1757-ca.1840). Među strancima najbrojniji su bili Francuzi, i to iz svih političkih tabora. Među njima posebnu je ulogu igrao D. V. De Non (1747-1825), koji se poslije Revolucije pisao *Denon* (usp. Toso Rodinis, 1977; Dal Corso, 1979). On je, po "previšnjim" nalozima, stalno putovao okupiranom Europom da u Musée Napoléon u Parizu dopremi što više umjetnina iz Milana, Venecije, Rima, Berlina, Madrida itd. (čak i glomazne konje sa Sv. Marka kako bi ih, navodno, osigurao od oštećenja, a nakon 1815. putovao je ponovno da ta djela vrati njihovim vlasnicima i tako "demantira" sebe i svoje naredbodavce). No, prije njega Francusku su u salonu dostojno zastupale dvije monarhističke emigrantice: slikarica E. Vigée Lebrun (1755-1842), poznata po portretu Marije Antoinette, koja je izradila i jedan čuveni portret I. Teotochi, i književnica Madame de Genlis (Stéphanie Félicité du Crest de Saint-Aubin, comtesse de Genlis, 1746-1830). Iz puka slučaja nije ju uspio posjetiti veliki Stendhal (Henri Beyle, 1783-1842). (Ona je, naime, u doba njegova boravka u Veneciji bila u Milanu; usp. Poliaghi, 1984, str. 91). Vrlo je vjerojatno da se u njene goste mogu ubrojiti još tri uzorite osobe: paleontolog G. Cuvier (1769-1832), prirodoslovac A. von Humboldt (1769-1859) i "prava" Madame de Staël (Germaine Necker, barunica de Staël-Holstein, 1766-1817).

Sasvim je normalno, dakle, da su u salon gospođe I. Marin (od 1796., Albrizzi, odnosno ud. Albrizzi) zalazili i ugledni Hrvati. O njenim vezama sa spomenutim A. Sorkočevićem pisao sam nedavno (Muljačić, 1990) nakon što sam dao snimiti pisma koja se čuvaju u Veroni pod signaturom CAS. Pri tome sam ispravio Dal Corsa koji je mislio da su sva pisma u citiranom omotu VII, pod CAS, pisana rukom Miha Sorkočevića koji bi, s 59 pisama, bio jedan od najvažnijih korespondenata lijepje Isabelle. U stvari tu ima 64 pisma (zadnjih pet ima zasebne redne brojeve 1 do 5). Samo pisma koja nose redne brojeve od 1 do 32 (1786-1795) pisao je Miho, a preostala 32 pisma (33-59 i posebno 1 do 5) pisao je njegov nećak Antun, sin dubrovačkog vlastelina Lukše (Luke) Sorkočevića (1734-1789), koji se, kratko po dolasku Josipa II na carsko i hrvatsko-ugarsko prijestolje (1782, ako ne već 1780) zauzimao za približavanje Dubrovačke Republike i Austrije. Nije poznato je li Lukša Sorkočević ikada posjetio Isabellin salon. Njegovi gosti bili su sigurno Splitsanin J. Bajamonti (1744-1800), braća Ivan Luka (Trogir 1764-Trogir 1841) i Dominik Garanjin (Wurzbach, IV, 1858, ne zna točne godine njegova rođenja i smrti, a EJ ga ne bilježi) koji su između 1806. i 1813. obnašali visoke časti u Dalmaciji pod francuskom vlašću, te dramatičar Ivan Kreljanović Albinoni (Kaštel Novi? 1777 - Mleci 1838). Nažalost, nije mi dostupan popis autora svih preko dvije tisuće pisama i drugih dokumenata što se čuvaju u deset velikih omota u *Carteggio Albrizzi* u Veroni, pa ne mogu reći ima li tu pisama posljednje četvorice ni je li još neki Hrvat zalazio u Isabellin salon.

U ovom radu pozabavit ću se pismima Miha Sorkočevića koja su pisana na talijanskom jeziku - za razliku od onih njegova nećaka koja su sva, osim jednoga, na francuskom. Pisana su, kako je već rečeno, u razmaku od 10 godina (s prekidima od 12. kolovoza 1786. do 13. ruj-

na 1795). Zahvaljujući njima postali su nam dostupni neki potpuno nepoznati ili nedovoljno precizni podaci o vezama ovog uglednog autora prigodnih pjesama, prijevoda i znanstvenih djela na latinskom, hrvatskom i talijanskom jeziku,³ a otvorena su i neka pitanja na kojima treba još raditi. Većina tih pisama nastala je u raznim mjestima Italije, dok su samo rijetka pisma (njih šest; br. 26-28, 30-32) datirana u Dubrovniku. Pisma su vrlo čitka (osim br. 27, koje je vrlo blijedo i s nekoliko rupa, što je sve nastalo kod raskuživanja u Dubrovniku), pa smo tako dobili jedno novo vrelo u ukupnoj dužini od preko sto strana (većina pisama ima 2 do 4 strane). U talijanski tekst umetnuti su i odlomci nekih njegovih i tuđih djela u stihu (također i na latinskom), koja vjerojatno nisu sva tiskana, kao i tri odlomka na vrlo lijepom i korektnom engleskom jeziku koji je Miho Sorkočević (u daljem tekstu M.S.) dobro poznao (preveo je s engleskog, što se zna, jednu englesku pjesmu Johna Byroma (1692-1763) na talijanski, i tiskao u Dubrovniku svoj prijevod skupa s izvornikom; usp. Muljačić, 1956, str. 605, br. 37., Id., 1962b, str. 247.⁴

Kako mi nije moguće prikazati detaljno sve što ova pisma sadrže ni razriješiti sve aluzije, ograničit ću se na dvije grupe problema bez kojih nije moguće napisati dokumentirani životopis ovog velikog sina dubrovačkog *fin de siècle-a*. Sve što u tom pravcu dosad postoji samo je djelomice dokumentirano i najčešće prekratko (usp. Stulli, 1834; Wurzbach, 36, 1877, str. 25-26; Bogišić, 436) ili predstavlja, usp. Muljačić, 1952a, 1952b, 1953, 1959a, 1959b, 1962b, 1965, 1968, 1978, 1990 podatke o nekim događajima iz njegova života i nekim radovima; vodio sam računa, naravno, i o radovima svojih prethodnika, u prvom redu R. Maixnera (koga je uglavnom zanimalo zadnje razdoblje života M.S.-a).

To su: a) mjesta njegova boravka u razdoblju od 1786. do 1795. (i, s tim u vezi, točan broj i trajanje njegovih putovanja po Italiji) s posebnim naglaskom na ono što on vrlo diskretno kaže o događajima u vezi s austrijsko-turskim ratom; b) osobe s kojima je bio u vezi, njegove književne simpatije i prosudbe djela suvremenih i davno umrlih pisaca; njegov odnos prema kazalištu, muzici i arheologiji. Budući da se često podaci iz obiju skupina nalaze u istim pisanim, grupirao sam ih, preglednosti radi, u dva poglavlja. Kratkoće radi navodim najprije

3 A. Fortis briljantno ističe njegovo stvaranje na tri jezika (1781, str. 39; pretiskano u Muljačić, 1968, str. 88): "Voi che credete di conoscere pienamente anche i talenti del Co: Michele di Sorgo, sapevate qualche cosa del di lui valore poetico? Sono quasi certo che la modestia del nostro Amico ve n'è tenuto all'oscuro. Ora sappiate, ch'egli scrive felicemente in versi Illirici, ch'egli bazzica un po' piacevolmente colle Muse Italiane, a che tratta poi da Maestro la Poesia Latina, senza che questi esercizi lo tolgano alle cure del Governo, e agli studj più gravi". Adresat je gdje Elisabetta Caminèr Turra, glavna urednica i vlasnica mjesečnika *Giornale Enciclopedico* (1774-1782). Kao dokaz prijateljeve pjesničke snage citira u cijelosti epigram *Ad Lesbiam*, kojim je preskromni autor zadivio mnoge zajedničke znanke u Padovi.

4 U pismu br. 17 M.S. objašnjava kako je F. di Sangiovanni, koji se ponudio da joj odnese iz Padove u Veneciju pismo br. 16, ocrtao njen lik: "The sprightliness of her genius receives an additional lustre from her being conversant with the best books, and her memory is so happy, that she never forghets (!) any thing she has read. She can write with ease in all sorts of subjects, and nothing can exceed the elegance of her style. Her modesty is a speaking pattern to her Sex, her reputation without blemish". Vjerojatno je M.S. prešao na engleski, kako njen suprug ne bi razumio taj odlomak. Kratki umetak u pismu br. 23 (*Farewel, Madame, farewel*) nije pravopisno besprijekoran. Važniji je postscriptum: "Se mai volesse far acquisto di qualche libro inglese, con vantaggio ne'prezzi, potrebbe rivolgersi a Trieste, almeno questa è la sperienza che ho potuto far io ultimamente". U pismu br. 26 žali, devet mjeseci kasnije, da je ona, iz zdravstvenih razloga, prestala učiti engleski, u kome je bila vrlo uznapredovala, i citira joj odlomak iz pisma Velsanina Thomasa Watkina (koji je boravio u Dubrovniku od 10. siječnja, do 9. veljače 1789, vrlo lijepo primljen od obitelji Sorkočević, Baseljić i dr.): "It is almost impossible for me to thank you as I should do for having introduced me to the acquaintance and attention of the charming Madam Marin. I assure you that her Person, accomplishments, and manners have enchanted Me ...". Isabella je očito u svom odgovoru (koji se nije sačuvalo) zahvalila Mihui što joj je uputio tako ugledna gosta jer M.S. u pismu br. 27 konstatira: "Ho sommo piacere che il Signor Watkins abbia corrisposto costì a quella opinione che avea lasciato di se in molti che l'hanno qui conosciuto e amato. Egli ha una forza e verità di sentimento, che unita a uno spirito coltivato, lo rende capace di non ordinaria riuscita. Mi dispiace di sapere ch'egli va in traccia della salute con una dieta, capace di correggere gli eccessi". O Watkinsu usp. Muljačić, 1967. U pismu br. 13 M.S. pokazuje da pozna i cijeni engleskog književnika Swifta.

mjesta i datume sva 32 pisma. Osobito važne pojedinosti navode se u bilješkama u jeziku izvornika. *Popis pisama*: 1. Sant'Angelo (vjer. Sant'Angelo di Piòve, Padova), 12. kolovoza 1786; 2. Padova, 11. ožujka 1787; 3. *Ib.*, 13. ožujka 1787; 4. Vicenza, 19. ožujka 1787; 5. *Ib.*, 20. ožujka 1787; 6. *Ib.*, 3. travnja 1787; 7. *Ib.*, 18. svibnja 1787; 8. Padova, 9. lipnja 1787; 9. *Ib.*, 22. lipnja 1787; 10. *Ib.*, 24. srpnja 1787; 11. Vicenza, 9. kolovoza 1787; 12. *Ib.*, 14. kolovoza 1787; 13. *Ib.*, 4. listopada 1787; 14. Santa Maria di Camisan (Territorio Padovano), 1. studenoga 1787; 15. Camisano, 7. studenoga 1787; 16. Padova; datum dana je nejasan, vjer. 7. travnja 1788; 17. *Ib.*, 9. travnja 1788; 18. *Ib.*, 20. travnja 1788; 19. *Ib.*, 28. svibnja 1788; 20. Vicenza, 5. lipnja 1788; 21. *Ib.*, 14. lipnja 1788; 22. Venecija, 28. lipnja 1788; 23. *Ib.*, 23. srpnja 1788; 24. Bagni di Nocera (Umbrija), 15. kolovoza 1788; 25. Ankona, 26. listopada 1788; 26. Dubrovnik, 20. travnja 1789; 27. *Ib.*, 10. lipnja 1789; 28. *Ib.*, 14. prosinca 1789; 29. Ankona, 5. svibnja 1791; 30. Dubrovnik, 25. travnja 1792; 31. *Ib.*, 27. travnja 1793; 32. *Ib.*, 13. rujna 1795.

1.

Dosad je bilo poznato da je M.S. boravio u Italiji četiri puta: 1. 1775-1777; 2. 1786-1788; 3. 1791; 4. 1796. Mislim da se na osnovu ovih pisama mora računati s jednim novim putovanjem, koje je uslijedilo nakon njegova misterioznog i vrlo konspirativnog izleta (u trajanju od oko 21 dan) iz Venecije u Austrijsko Primorje (Trst) i u Hrvatsku (tzv. Ugarsko Primorje, tj. Rijeku), s prolascima preko Istre (Piran, Koper) u polasku i preko nekog kvarnerskog otoka (vjer. Lošinja) u povratku; usp. Muljačić, 1952b, pisma br. 22-23.⁵ S obzirom pak da M.S. u pismu 28, u povodu elogija iz pera Julija Bajamontija u čast R. Boškovića, tvrdi da je pokojnik bio "il mio antico maestro e amico", a Bošković je predavao matematiku u Rimu od 1744-1757, mora se istražiti je li taj podatak samo kurtoazne naravi (tj. da li M.S. priznaje Boškovića svojim duhovnim učiteljem na osnovu lektire njegovih djela) ili se on ima doslovno shvatiti. Ako je točno ovo posljednje, onda je prvi boravak M.S.-a u Italiji uslijedio negdje oko 1755-57 (Rim). Istina u to je doba Bošković držao katedru matematike na Collegio Romano, a M.S. je za sveučilišne studije bio premlad. Vjerojatno je, međutim, da je, s obzirom na duge prisne odnose dviju obitelji (Bošković je Lukši Sorkočeviću ostavio 1787. god. oveću svotu uz uvjet da se time plaća uzdržavanje njegove sestre Anice; gotovo sva njegova privatna korespondencija pripala je obitelji Sorkočević, čiji su je kasni potomci prodali Kalifornijskom sveučilištu u Berkeleyu), Bošković predavao u Rimu matematiku, možda privatno, ne samo M.S.-u nego i njegovu starijem bratu Lukši, koji je u Rimu u nepoznato doba učio muziku (usp. Kovačević, 1968). Znamo da je Bošković imao studentu u predavanju matematike srednjoškolicima (Casini, 1971, str. 222, piše da je kao student Bošković "come voleva l'uso si dedicò all'insegnamento nelle classi elementari dello stesso Collegio"). Da u to doba nije bilo neobično da se vlasteoski momčici šalju na školovanje u inozemstvo pokazuje primjer Antuna Sorkočevića

5 Taj put nije imao samo informativni značaj, kako M.S. uvjerava moguće čitatelje i samog sebe u rukopisnom dnevniku u kome navodi koga je sve sreo i što je vidio u raznim mjestima, osobito u Rijeci (usp. Muljačić, 1952b), sudeći po zagonetnom tonu u kojemu piše Isabelli. U pismu br. 22 kaže: "Io domani partirò per il litorale Austriaco, e da Fiume passerò per poche ore in un'isola del Quarnero; di là mi restituerò a Venezia, per portarmi immediatamente in Ancona. Questo è la sola cosa che posso sapere del piano che mi converrà seguire innappresso, e di cui mi è troppo presente il fine, e troppo incogniti i mezzi. Stimarei ben impiegata la vita medesima per arrivare lì, dove la passione e la ragione perfettamente si accordano. Perdoni questo stile enigmatico, che è il solo che si addatta alla mia luttuosa istoria, che la discrezione m'impedisce di svelarle, e il dolore mi sforza a non dissimulare alla persona, che stimo di più alto segno". Vjerojatno je ovaj završetak, koji tobože aludira na bolesti u kojima nije pristojno govoriti, dimna zavjesa koja zamagljuje pravi cilj putovanja koji ni najdraža osoba (osobito ako pripada protivničkoj državi) ne smije nikada saznati. Po povratku je bio vrlo žalostan što je nije zatekao u Veneciji, pa joj je napisao pismo br. 23 u kojem o rezultatima svog putovanja piše vrlo kratko ("Eccomi da ieri l'altro ritornato dal mio peregrinaggio dell'Istria, e del litorale Austriaco, dove sono molto contento d'esserci stato"). Pošto je, makar i za kratko, bio napustio Mletačku Republiku, računam njegov boravak od povratka, te put preko Ankone u toplice Bagni di Nocera (pismo br. 24) i povratak u Ankonu (pismo br. 25), odakle joj je opisao ljepote Urbina kao posebno putovanje po Italiji.

koji se sa 14 godina upisao u rimski Collegio Nazzareno.⁶ Osim toga, teško je moguće da bi M.S. za vrijeme dva kratka boravka u Rimu (1788, 1791) postao *intimus* hrvatskih latinista R. Kunića i F. Stojkovića-Staya, koji su tamo stalno boravili i koje je on ovjekovječio u dvama tiskanim djelcima (usp. Muljačić, 1966, str. 320, br. 23, str. 321, br. 37), da ih nije mnogo prije upoznao.

Ako su moje pretpostavke točne, onda je M.S. boravio u Italiji barem šest puta. Boravak od 1775. do 1777. bio bi, dakle, drugi. Za treći boravak (1786. do 1. srpnja 1788) ne znamo, doduše, koliko je dana prije 12. kolovoza 1786. (pismo br. 1) počeo. Relativno veliki razmak (sedam mjeseci) između toga i narednog pisma ne mora značiti da se u zimu 1786/87 vratio kući, jer u pismu br. 2 sa žalošću spominje svoje česte nedavne susrete s I. Teotochi u Veneciji. Četvrti je njegov boravak u Italiji počeo 21. srpnja 1788. a završio ne dugo poslije 26. listopada 1788, kada omršavio, utučen i pun crnih slutnji (o smrti u moru ali i o pokopu u nekoj franjevačkoj crkvi) obavještava prijateljicu da će skoro preko mora.⁷

Tko je odveo mladog Antuna Sorkočevića na školovanje u Rim (vjerojatno u jesen 1789) (M.S. ili neka druga osoba), nije mi poznato. Sigurno je, međutim, da je M.S. morao u svibnju 1791. putovati u Rim kako bi ustanovio traži li nećakovo zdravlje da prekine školovanje, v. pismo 29. Taj bi boravak u Italiji bio peti. Šesti boravak u Italiji trajao je od 1. kolovoza 1796. do nepoznatog dana (19. ili 20. rujna i. g.) iza koga su M.S. i A. Fortis stigli u grad Coiru (Grigioni, danas Švicarska), na putu iz Milana (gdje su bili još 18. rujna) u Pariz.

Kad je riječ o boravcima izvan Dubrovnika, važno je spomenuti da je M. Sorkočević iz zdravstvenih razloga putovao u ljeto 1792. u Hercegovinu i Bosnu, odakle se vratio oduševljen prirodnim ljepotama, ali bez promjena u zdravstvenom stanju. Dnevnik koji je vodio nije, koliko mi je poznato, sačuvao. Ostaje nam da citiramo *in extenso* njegove dojmove (pismo br. 31) iz tih zemalja, čija bi "užasna" imena "mogla narušiti sklad nježnih ustiju".⁸

6 U kojoj vezi stoji samoubojstvo Lukše Sorkočevića s padom njegova vanjskopolitčkog modela (tajni savez s Austrijom, od čega su se njegovi istomišljenici nadali proširenju Dubrovačke Republike u Hercegovini), nije poznato. Istina je samo to, da M.S., koji o smrti brata (11. rujna 1789.) dosta kasno obavještava svoju prijateljicu (v. pismo br. 28), ponovno govori namjerno nejasno, praveći aluzije i na neke druge nesreće (možda na smrt austrijskog emisara u Dubrovniku Rüdiger Starhemberga, koji je nakon jedanaest mjeseci boravka u Dubrovniku tragično preminuo 8. srpnja 1789. na plaži u Srebrenome. Navodno se kupao po žarkom suncu iako je bolovao od teške epilepsije). Usp. Muljačić, (1953, str. 32). Treba napomenuti da je, pored nada da će Josip II i Dubrovačka Republika dijeliti Bosnu ("J'espère et je souhaite que la Bosnie nous tombera en partage", pisao je iz Beča dvorski savjetnik Ignatz von Born 15. prosinca 1787, svome zetu Tomu Baseljiću u Dubrovnik, usp. Muljačić, 1953, str. 32), postojala i alternativa "sveukupnog rješenja Istočnog pitanja" po kojoj bi car Josip II zauzeo sve tada mletačke posjede na istočnoj strani Jadrana, dok bi Mletačka Republika dobila kao odštetu Cipar, Kretu, Peloponez i egejske otoke, koji su prije otomanske okupacije bili pod njenom vlašću. Nije sigurno bi li Dubrovnik ostao nezavisan da se taj plan ostvario. Evo što javlja M.S.: A nulla altro che possa meglio assomigliare il mio stato, debbo io paragonare la tragica morte di mio fratello. .... Come appendici della prima disgrazia, mi sono poi piombate sull'animo moltissime altre, di cui è mio dovere non parlarne, anzi se si potesse dissimularle perfino a me medesimo". Spominje da je smjestio nećaka u Collegio Nazzareno u Rimu ("Appena ho stabilito un mio nipote al Collegio Nazzareno in Roma ...") ali ne kaže je li ga on u Rim osobno doveo ili samo smjestio. Veznik *appena* isključuje mogućnost da se to desilo 1788; vjerojatnije je da je Antun putovao u Rim poslije očeve smrti. Ako ga je M.S. pratio, bio bi to još jedan boravak u Italiji. Da se M.S. brinuo o uspjehu svog nećaka svjedoči pismo B. Stojkovića iz Rima (30. studenoga 1790) za koje usp. Muljačić (1962a, str. 626).

7 M.S. piše (pismo br. 25): "Eccomi ora, dopo tutte le mie escursioni ridotto in Ancona, e prossimo a ripassare il mare. Credo che non avrà bisogno di un magrino mio pari, per nutrire i suoi armenti; in ogni caso mi par più nobile e grandiosa l'idea d'aver per sepultura l'Adriatico, che un sotterraneo di chiesa, o un chiostro de'Frati".

8 M.S. piše: "E' vero verissimo che nella scorsa estate ho fatto un viaggio nella Bosnia, e nella Herzegovina: che nomi orrendi, capaci di disestare una bocca gentile! Ad onta di ciò, la realtà non è quale ordinariamente ce la immaginiamo. Ho ritrovato lì, ben spesso pittoresche e poetiche situazioni; vaste campagne irrigate da fiumi, circondate di doppio anfiteatro di colline fruttifere, e di monti metallici; selve antichissime che farebbero scorno a quelle che si provò d'incantare Ismeno prodotto dal Tasso nella Gerusalemme liberata, e soprattutto un non piccolo numero di abitanti che sanno alla loro maniera celebrare l'umanità, e la cortesia, e che mi sono apparsi dettati di grand'animo, e di non ordinario ingegno. Se mai avessi la fortuna di venire questo anno a ritrovarla, potrei confermare ciò che dico ora sommariamente, coll'esibirle l'esatto registro tenuto in un giornale, di tutto ciò che mi è apparso degno di qualche

2.

NB. Sažeci su poredani po tematikama. Iza svakog sažetka bilježim redni broj pisma.

a) **Personalia**

Preko R. Bonfiola, trgovca s Pelješca naseljenog u Veneciji, M. Sorokočević je dobio njeno pismo. U Accademia Patavina slušao je predavanje Dr. Caldaniya o jednoj fiziološkoj temi (p. 4). - Iz krasnog kraja šalje joj jednu svoju ishitrenu oktavu (p. 6). - Sprema se na javnu sjednicu Akademije u Padovi na kojoj će govoriti Cesarotti i Marsili (p. 9). - *Accademici Olimpici* podigli su ga na Olimp (tj. izabrali za člana te vicentinske akademije) pa će trebati da sklepa stihove bez nadahnuća (*a dispetto delle muse*) (p. 11). - Žali što se nije zatekao u Veneciji kad je tamo boravio markiz Lucchesini, visoki funkcionar pok. pruskog kralja (Fridriha II Velikoga) (p. 14). - Na poticaj E. Caminèr Turra odlučili su prijatelji i on da objave skupa, svaki po jednu pjesmu, u zbirci u čast Camilla Grittija, koji je dotad bio načelnik grada Vicenze (p. 20). - Šalje joj primjerak netom tiskane knjige (zvala se *Tributo alla verità*, usp. Muljačić, 1962b, str. 245-246). Drago mu je da će Isabella i on zajedno posjetiti Petrarkin grob u blizini Padove (u selu Arquà) i što će njena ljepota izazvati posmrtnu ljubomoru Laure (p. 21). - U toplicama u Noceri ponovo je vidio *un mio fratello*. Ne bi se moglo stopostotno utvrditi da misli na pjesničkog kolegu V. Montija, koji je tu stvarno bio i o kome govori u nastavku.⁹ Monti prati papina nečaka L. Braschija, čiji je tajnik. Prepisuje po pjesničkim rasprama (preko 70 satira i skoro isto toliko "obrana") poznat Montijev sonet *Per la Festa di S. Nicola di Tolentino*. Monti radi na tragediji *Caio Gracco* (završit će je tek u pariškom egzilu 1801. god, op. Ž. M.) (p. 24). - Citira joj svoju kvartinu o ljepotama Urbina i njegovih spomenika (nema ni pojma da su braća Laurana Hrvati, op. Ž. M.). Dodaje i kvartinu nekog neimenovanog satiričnog pjesnika koji se njoj ne sviđa. Taj više cijeni jednu živu ženu nego sve umjetničke ljepote i kliče:

"Vidi Marianna, e vidi il gran Palazzo;
Però dico che ognun senza esser pazzo,

attenzione, nel tempo della mia dimora in que' paesi della Luna. Io era andato veramente a oggetto di salute, ma non ho riportato rigorosamente altro che il giornale suddetto e una sciabla (sic) magnifica, dono di uno di que' magnati ...".

⁹ Kao i u prethodna dva pisma, autor se trudi da izbjegne ono što ne želi reći. Ako mu je vjerovati, i putovanje iz Venecije preko Ankone u Umbriju (i dalje) uslijedilo je protiv njegovih namjera (što bi moglo biti sinonim za tajni politički zadatak). Monti mu je, istina, pjesnički kolega, ali za to je, osobito ako se ne radi o intimnom prijateljstvu, prava riječ *confratello* a ne *fratello*. Uostalom, iz ranijih pisama (usp. p. br. 6) ne čini se da ga M.S. odviše cijeni, što je u suprotnosti s tonom koji zrači iz ovog pisma. Usudujem se formulirati pretpostavku da se M.S. u Bagni di Nocera sastao i sa svojim (jedinim) bratom Lukšom, koji je s njime ugovorio taj sastanak kako bi bez straha od cenzure mogao saznati rezultate Mihova tajnovita putovanja u Trst i Rijeku. Možda je Lukša neposredno nakon toga putovao dalje, vjerojatno za Rim i(li) Napulj, upravo u doba kad je prva faza austrijske akcije u Crnoj Gori i Albaniji definitivno bila propala a situacija na frontovima od Like do Male Vlačke nije bila puno bolja. Donosim početak pisma u cijelosti: "Padrona ed amica pregiatissima. Bagni di Nocera 15 Agosto 1788. - Io era certo di doverle scrivere, ma incertissimo da qual parte; il mio destino che da qualche tempo si burla di me, come io di lui, mi travolge a suo piacimento. Questo, per uno di que' colpi che io non avrei mai potuto nè prevedere nè riparare, m'ha fatto andar vagando per la Romagna, per il Piceno, e per l'Umbria, e ciò che più di tutto mi duole, mi ha obbligato di partire da costà, dove la mia anima s'era perfettamente naturalizzata. Ora vuole che io mi fermi qui per qualche tempo, dove ho ritrovato un mio fratello che io amo e stimo moltissimo; indotto dall'esempio, e dalla occasione, mi sono appigliato ancor io all'uso interno ed esterno di queste acque, di cui non si conoscono le più pure ed elementari, non avendo in se altra mescolanza che un poco di terra sanna, e molta quantità d'Aria: hanno di più ciò che stimo altrettanto, della buona compagnia, che attende a vivere lietamente, e ragionevolmente, facendo triegua a tutto ciò che chiamansi affari serj, e che ordinariamente sogliono essere la più ridicola e miserabile cosa del mondo. Per prova della mia proposizione le dirò d'aver ritrovato col nipote del Papa, il suo segretario l'ab. Monti, la di cui conversazione non è in nulla inferiore alla sua poesia. Egli ha il dono di recitarla con una verità e soavità insidiosa, e atta a nascondere i difetti; io mi sono acciecato su di essi tanto più volentieri, che mi sono ritrovato disposto a essergli amico, ed esso il mio ...". Teško je povjerovati da je Miho, ozbiljan i duševno zdrav čovjek, ltao nasumce Italijom, pa bi trebalo istražiti je li *fratello* bio stvarno njegov brat Lukša.

Preferirebbe un fil de' suoi capelli,
A tutti gli architravi e capitelli". (p. 24).

Navodi u cijelosti svoj talijanski sonet u povodu zaređenja jedne nećakinje koja ide u samostan u Ankoni, a iz koga se upravo vraća u Dubrovnik njena sestra, koja se tamo školovala. Tekst je sročan kao da njihov brat Antun pozdravlja prvu i izriče dobrodošlicu drugoj. Poslao bi joj i odu o zauzimanju turske tvrđave Očakov (*Oczakò*) na Crnom Moru (po Milčetiću, 1912, str. 120, M.S. je skoro u isto doba slao odu J. Bajamontiju, tvrdeći da joj je autor neki Ivan Dadić; vjerojatno se radi o izmišljenoj osobi: nije bilo zgodno da se dubrovački vlastelin javno veseli turskom porazu, op. Ž.M.). Ovdje nema govora o I. Dadiću: dapače, M.S. se ispričava što je gnjavi svojim stihovima i prozom (p. 27). - Šalje joj elogij u čast pok. R. Boškovića iz pera J. Bajamontija, koji je on dao tiskati u Dubrovniku (p. 28). - U Rimu će suresti S. Arteagu (p. 29). - Hvali M. Belmontija, svog znanca, koga je ona primila u salon. C. Zacco mu je poslao jednu knjigu (*L'originale e il ritratto*, Bassano) u kojoj se nalaze slike kipova antičkih žena (Aspazija, Ebe, Safo), koje on dobro pozna iz rimskih muzeja (p. 31). - J. Bajamonti ga je nedavno posjetio (N.B. Dosada se mislilo da je B. posjetio Dubrovnik zadnji put početkom jeseni god. 1790, op. Ž. M.). Njen i Bajamontijev znanac gosp. Garaini (to je sigurno jedan od trogirske braće Garanjin) ubuduće će prenositi Mihova pisma iz Splita u Veneciju. Za početak šalje joj 10 primjeraka svoje knjižice o R. Kuniću koja nije pisana zahtjevno već iz srca (*come il cuore detta*) (p. 32).

b) Lektira, književne novosti

Preporuča joj djela kasnog petrarkiste E. Manfredija (1674-1739) (p. 1). - Raspravlja o stoicizmu i Ciceronu (p. 5). - Na njenu pobudu ponovno je pročitao Montijevu tragediju *Aristodemo*. Ima lijepih mjesta ali nije veliko djelo. Očekuje sa zanimanjem kako će S. Arteaga (bivši španjolski isusovac koji stalno boravi u Italiji) obraditi poglavlje o špartanskoj strogosti u knjizi o grčkoj kulturi koju upravo piše, dok za poglavlje o antičkoj eleganciji ne sumnja da će biti lijepo. U nakladi dr. Turre u Vicenzi tiska se zbirka Epiktetovih misli s komentarom Paganija (p. 6). - *Epiket* je najzad izašao (p. 10). - Govori vrlo kritički o *Idillio* gdje E. Caminér i o djelu *Luna d'agosto* neimenovanog pisca koji oponaša Swifta (p. 13). - Za *Giornale Enciclopedico* mora napisati recenziju o *Luna d'Agosto*. Urednica E. Caminér, koju je suurednik (tj. A. Fortis) naglo napustio, moli ga da uskoči u redakciju i da pomogne financijski reviju. Prvo će uraditi, barem za neko vrijeme; drugo prelazi njegove mogućnosti (p. 14).

c) Kazalište i muzika

Gledao je u Vicenzi, po savjetu gdje Caminér, *Ifigeniju* od G. R. Carlija, koju inteligentni ljudi vrlo cijene (p. 6). - Jedna dobra kazališna družina, koja se sada nalazi u Padovi, davala je nekoliko djela "talijanskog Sofokla" (t.j. V. Alfierija; osobno je gledao *Agamemnona*; strasti koje on kani izazvati odgovarale su starogrčkom društvu, ali čemu deklamacije protiv tirana u suvremenoj Italiji?). Momentalno u Vicenzi glumi jedna nova družina gluposti C. Gozzija (*delirj del Gozzi*) (p. 7). - Padovanska publika nije zadovoljna pjevanjem G. C. Concialinija, inače člana berlinske opere (radi se o kastriranom sopranu koji je u Padovi pjevao u operi F. Bianchija *Artaserse*, op. Ž.M.) (p. 9). *Teatro Olimpico* (Vicenza) ima bogat ljetni program, ali zbog bolesti gdje Pozzi predstave su bile otkazane nekoliko večeri (p. 10-12). - "Pochi amici, un'amica, due carte di musica e quattro libri formano tutta la mia suppellettile" (p. 14). - "Intanto la musica, un amico e un libro sono l'unica mia ricreazione, a cui aggiungo la campagna di cui mi sono reso più amico, da che ho imparato a conoscere meglio la città" (p. 28).

d) Arheologija

Opisuje joj staru cestu, usječenu u vapnenaste hridine s mnogo tunela, pravo remek-djelo rimskog graditeljstva, kojom se vozio od klanca Furlo prema gradiću Fossombrone na putu za Urbino. Citira jedan natpis cara Vespazijana koji se uz nju nalazi (p. 25).

* * * * *

Kao što se moglo vidjeti, privatna pisma pomažu često otkrivanju novih, ne uvijek beznačajnih podataka. Ovo analizirano veronsko vrelo doprinosi npr. boljem upoznavanju ne samo lika Miha Sorkočevića, nego i njegova brata Lukše i nećaka Antuna, koji su svojim djelovanjem bili značajne osobe dvaju predzadnjih, odnosno zadnjih desetljeća Dubrovačke Republike. Ona ujedno daju zanimljive vijesti o poznavanju engleskog jezika u starom Dubrovniku (nije stoga čudo da je jedna *ad hoc* stvorena amaterska glumačka družina, koja je pod vodstvom M. S.-a za vrijeme poklada 1793. god. glumila u Dubrovniku njegovu adaptaciju jedne francuske komedije, uzela englesko ime: *Comical Club*, usp. Muljačić, 1952a, str. 324-325).

Što je daleko važnije, ova pisma odražavaju i bezizlaznu situaciju u kojoj se našla Republika kad su tri stara središta moći, uz čiju se pomoć dosta dugo moglo uspješno lavirati (tj. Carigrad, Madrid i Napulj), postala zanemarive veličine, dok su centri novih ekspanzija (Beč, Pariz, Petrograd i, s nešto kašnjenja, London) bili na najboljem putu da se preko leđa malih naroda pobiju u borbi za vlastite interesne sfere, stvarajući tako burne situacije nadolazećeg 19. stoljeća, kojima stari Dubrovnik više nije bio dorastao.

UPOTRIJEBLJENA DJELA

- Bogišić, R. (1968), "Sorkočević, Miho", *Enciklopedija Jugoslavije*, 7, Zagreb, str. 436.
- CAS = *Carteggio Albrizzi Sorgo*, u: Biblioteca Civica di Verona, omot (*busta*) VII u *Carteggio Albrizzi*.
- Casini, P. (1971), "Boscovich (Bošković), Ruggero Giuseppe (Ruder Josip)", u: *Dizionario biografico degli Italiani*, 13, Roma, str. 221-230.
- Cimmino, N. F. (1968), *Ippolito Pindemonte e il suo tempo, I-II*, Roma.
- Dal Corso, M. (1979), *Dominique V. Denon. Lettere inedite a Isabella Teotochi Albrizzi*, Padova.
- Fortis, A. (1781), "Lettera del Sig. Ab. Fortis alla Compilatrice del Giornale" *Giornale Enciclopedico*, VIII, Vicenza, nr. 3, str. 33-41. Pretiskano u: Muljačić, 1968, str. 86-89.
- Kovačević, K. (1968), "Sorkočević, Luka (Lukša)", *Enciklopedija Jugoslavije*, 7, Zagreb, str. 436.
- Maixer, R. (1968), "Sorkočević, Antun", *ib.*, str. 436.
- Milčetić, I. (1912), "Dr. Julije Bajamonti i njegova djela", *Rad JAZU*, 192, str. 97-250.
- Muljačić, Ž. (1952a), "Hrvatska izvedba jedne francuske komedije 1793. g. u Dubrovniku. Tko je autor "Pokrinkta", *Republika*, VIII, 10-11, str. 322-325.
- Muljačić, Ž. (1952b), "Rijeka godine 1788 prema putničkom dnevniku Dubrovčanina Miha Sorkočevića", *Riječka revija*, I, 4, str. 240-242.
- Muljačić, Ž. (1952c), "Dubrovački izvještaj o prilikama u Hercegovini u proljeće 1788 god.", *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, IV, str. 278-285.
- Muljačić, Ž. (1953), "Prilog politici Dubrovnika za austrijsko/turskog rata 1788/9", *Historijski zbornik*, VI, str. 25-32.
- Muljačić, Ž. (1956), "O prvoj dubrovačkoj tiskari", *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, IV-V, str. 583-612.
- Muljačić, Ž. (1957), "Grad Rijeka i okolica 1782. g. (prema dnevniku dubrovačkog diplomata Lukše Sorkočevića)", *Naše more*, IV, 1, str. 44-45.
- Muljačić, Ž. (1958), "Dubrovnik i prva faza austriske akcije u Crnoj Gori 1788 godine", *Istoriski zapisnik*, XI, knj. XIV, str. 94-112.
- Muljačić, Ž. (1959a), "O stankama u starom Dubrovniku", *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, VI-VII, str. 25-40.
- Muljačić, Ž. (1959b), "Dva priloga povijesti dubrovačkih akademija", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, IV-V, str. 319-340.

- Muljačić, Ž. (1962a), "O Petru Franu Aletinu (1768-1836)", *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, VIII-IX, str. 621-632.
- Muljačić, Ž. (1962b) "Miho Sorkočević i talijanski prosvjetitelji", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 28, 3-4, str. 243-253.
- Muljačić, Ž. (1965), "Le amicizie letterarie italiane di Miho Sorkočević", in: *Atti del Quarto Congresso dell' AISLLI "Problemi di lingua e letteratura italiana del Settecento". Magonza e Colonia, 28 aprile - 1. maggio 1962*, Wiesbaden, str. 164-169.
- Muljačić, Ž. (1966), "O drugoj dubrovačkoj tiskari", *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, X-XI, str. 309-332.
- Muljačić, Ž. (1967), "Putovanje Th. Watkina po hrvatskim krajevima 1789. god.", *Pomorski zbornik*, 5 str. 533-544.
- Muljačić, Ž. (1968), "Jedan članak Alberta Fortisa u vezi s Dubrovnikom", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 34, 1-2, str. 82-89.
- Muljačić, Ž. (1978), "Zašto je M. Sorkočević putovao 1796. godine u Pariz?", *Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku*, XV-XVI, str. 229-242.
- Muljačić, Ž. (1986), "Il Garda e dintorni in due diari odeporici del 1777", u: Kanceff, E. (ed.), *Il Garda nella cultura europea. Atti del Congresso internazionale (25-30 set. 1982)*, str. 301-316.
- Muljačić, Ž. (1990), "Une amitié littéraire: Isabella Teotochi Albrizzi et Antun Sorkočević", *Annales de l'Institut français de Zagreb. Troisième série*, 4/II (1987-1990), str. 145-177.
- Poliaghi, N. F. (1984), *Stendhal e Trieste*, Firenze.
- Stulli, B. (1834), "Michele di Sorgo", u: De Tipaldo, E. (ed.), *Biografie degli Italiani illustri nelle scienze, nelle lettere ed arti del secolo XVIII e de' contemporanei*, I, Venezia, str. 416-417.
- Toso Rodinis, G. (1977), *Dominique Vivant Denon. I fiordalisi, il bérretto frigio, la sfinge*, Firenze.
- Wurzbach, C. von (ed.) (1856-1891), *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in Kronländern gelebt haben*, Bde I-LX, Wien.

Ž a r k o M u l j a č i ć

ISABELLA TEOTOCHI MARIN E MIHO SORKOČEVIĆ:
UN'AMICIZIA LETTERARIA*Riassunto*

L'autore analizza una nuova fonte per la biografia del letterato e politico croato Miho Sorkočević (Michele di Sorgo) (1739-1796), scoperta da M. Dal Corso nella Biblioteca Civica di Verona (*Carteggio Albrizzi*, busta VII, fondo CAS). Si tratta di 32 lettere scritte dal Sorkočević fra agosto 1786 e settembre 1795 alla dotta signora Isabella Teotochi (1760-1836), moglie di C. A. Marin e, dal 1796, di G. Albrizzi. Il palazzo di questa bella scrittrice italiana di origine greca fu durante quasi sessant'anni il migliore indirizzo letterario e culturale di Venezia, in cui si raccoglievano intro alla "Madame de Staël veneziana" scrittori, scienziati e dignitari di quasi tutti i paesi europei. Fra i suoi ospiti (e in parte amici) figurano almeno sei Croati dalla Dalmazia.

Queste lettere (in tutto un centinaio di pagine scritte in italiano con inserti in latino e in inglese) ci offrono non solo molti dati biografici e bibliografici sconosciuti sul loro scrittore (nonché sul suo fratello Lukša, 1734-1789, e sul figlio di questi Antun, 1775-1841) ma riflettono anche gli stati d'animo regnanti fra i membri della classe dirigente della piccola Repubblica di Dubrovnik (Ragusa) durante l'ultima guerra austro-turca 1788-1791 e dopo lo scoppio della Rivoluzione Francese. Esse aprono nel contempo nuovi interrogativi su un'alleanza segreta mal riuscita fra Ragusa e l'imperatore Giuseppe II nella sua qualità di re ungaro-croato.